

Оксана Попченко

*МОЗ «Рибницька українська середня загальноосвітня школа
№ 1 з гімназичними класами»*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ТЕРЕНІ ПРИДНІСТРОВ'Я

Напрямок соціолінгвістичних досліджень у кожній країні визначає, як правило, специфіка її мовної ситуації. В Придністров'ї зберігається досягнуте в попередній період домінування російської мови.

Досвід мовних політик інших країн у зв'язку з потребою його застосування до розв'язання мовних проблем вивчали українські вчені Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, О. Чередниченко, Л. Масенко.

Процеси українства на терені колишньої МРСР цікавили багатьох науковців, зокрема: історичне розселення українців вивчав І. А. Анцупов, етнографічний склад – Л. С. Берг, українське населення було в центрі уваги в роботах Л. К. Богатої, І. Н. Захарової, В. С. Зеленчук, назви населених пунктів вивчав В. Кишлярук, розвиток та становлення школи – Т. Крачун та ін. Їхні напрацювання стали цінними для нашого дослідження.

Провести глибокі наукові дослідження з питань мовної політики Придністров'я, з'ясувати її цілі та завдання, вивчити мовну ситуацію нашого багатонаціонального краю, вирішити актуальні проблеми щодо розвитку національних мов неможливо без досконалих досліджень ретроспективи розвитку мов на терені Придністров'я, що і зумовило актуальність нашої теми.

У статті розглянуто ретроспективу розвитку української мови в Придністров'ї, мовну ситуацію до 20-х років ХХ ст., особливості мовної політики щодо української мови в МАРСР та МРСР.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше системно й повно висвітлено стратегію мовної політики щодо української мови в Придністров'ї до 90-років ХХ ст., починаючи з найдавніших часів.

Український етнос на території Придністров'я є одним із трьох найчисельніших. Аналіз даних перепису населення цього регіону ще за часів Російської імперії, МАРСР, МРСР, а також останнього перепису в 2004 р. [19, с. 61] показав, що кількість українців в середньому за цей проміжок часу склала 40,6 %.

Учені довели автохтонність українців Придністров'я, а також приналежність цього регіону до етнічної території українців.

Перебування Придністров'я в складі Київської Русі, Галицько-Волинського князівства передбачає й застосування в цьому регіоні давньоукраїнської мови, що виконувала всі державні й світські функції. Сформована на основі давньоукраїнської староукраїнська, «руська» мова функціонувала в законодавстві, судочинстві, великокнязівській і князівській канцеляріях, державному і приватному листуванні в часи Великого князівства Литовського. Протягом XIV – XVI століть українська писемно-літературна мова вживалася на державному рівні у Молдавському князівстві. За словами І. Огієнка, «українська літературна мова стала офіційною мовою також у Молдавії та в Волощині, а це культурно єднало їх з українцями. Ці країни свого часу знаходилися під владою Галицьких князів, але король польський Казимир десь року 1340-го забрав і їх разом з Галичиною під себе. По всіх молдавських церквах Богослужби правилися староукраїнською мовою (цебто мовою церковнослов'янською з українською вимовою), а по канцеляріях панувала українська літературна мова, як мова офіційна в Молдавії аж до XVIII віку» [12].

Отже, можна свідчити, що на терені сучасного Придністров'я українська мова бере свій початок від давньоукраїнської і слугує протягом століть як на побутовому рівні в усній формі, так і на офіційному в писемно-літературній формі.

XVI століття для Придністров'я відзначене польсько-литовським суперництвом за землі Поділля, численними набігами татарської орди. Козацькі походи за Дністер мали великий вплив на політику Молдавії, Речі Посполитої, Туреччини, Угорщини, Росії та інших країн, а також сприяли у XVII – XVIII ст. масовому переселенню на південь Бессарабії і в Придністров'я козаків [5; 13; 20]. Розвій української літературної мови пішов від цього часу зовсім іншою дорогою. На думку І. Огієнка, «в половині XVI століття до України докотився сильний європейський лютеранський рух. Значення живої народної мови з того часу велико зросло — вона явно стає в основу української літературної мови, явно входить і до церкви. Зароджується нова українська літературна мова, вже заснована на мові живій народній. Це був великий переломний час в історії розвою української літературної мови» [12].

Щодо вжитку української мови на терені Придністров'я в період з XIV до кінця XVII століття, то вже від Кревської унії 1385 р. щодо об'єднання Литви і Польщі можна свідчити про звуження

адміністративно-державних функцій української літературної мови. Політика Польщі, пов'язана з наданням урядових посад переважно католикам, була засобом не тільки територіального, а й функціонального обмеження української мови [17; 20].

«Вплив польської мови на мову українську за цей час був дуже сильний, особливо по різних канцеляріях. За цього ж часу позначився сильний вплив мови латинської на нашу мову, що по канцеляріях творив в XVI-XVII віках т. зв. *макаронічну мову*: мішанину мови живої, польської й латинської» [12].

В зв'язку з постійними козацькими походами проти Османської імперії не зменшується й знання татарської мови за цей час, особливо серед козацтва. Постійні татарські напади спричинювали велике число полонених, які навчалися татарської, а то й турецької мови, а вертаючись додому, впливали й на розвій рідної мови [12].

Люблінська унія (1569), поділ українських земель між Польщею і Росією 1667 р. особливо мали негативне значення щодо української мови. У 1696 р. ухвалою сейму у Варшаві українська мова виводиться з адміністративного вжитку на українських землях.

Отже, можна свідчити, що на території Придністров'я, частина якого входила до Речі Посполитої, частина до Османської імперії, українська мова в основному вживається на побутовому рівні, в усному мовленні й позначена впливом молдавської, польської, татарської, а то й турецької мов.

Все XVIII століття в Придністров'ї проминуло під впливом російсько-турецьких війн. Пізніше, в зв'язку з другим поділом Польщі в 1793 р., до Росії була приєднана територія, розташована на схід від Дністра і на північ від річки Ягорлик. Землі Кам'янки, Рибниці, Рашкова та інших поселень, що належали польським магнатам, були викуплені казною.

На початку XVIII століття в Поділлі відомо про поселення, які існують й досі на терені сучасного Північного Придністров'я. Серед них Рашків, Рибниця, Ягорлик, Строєнці, Зозуляни, Михайлівка, Большой Молокиш, Малий Молокиш, Кам'янка, Подойма, Цибульовка, Грушево, Кузьмин, Хрустова, Мошняги, Борщі, Бутучани, Вихватинці, Гармацьке, Гидирим, Домниця, Дубово та ін. Те, що деякі із ойконімів українського походження, свідчить, що засновані вони були українцями. За дослідженнями В. М. Кишлярук, на території сучасного Придністров'я назви 61 населеного пункту (50 %) мають слов'янське походження. [8, с. 81-86].

Звичайно, українське населення Придністров'я, мешкаючи протягом століть за умов різномірності етнічного складу, не могло не зазнати асиміляції, яка торкнулася як міського, так і сільського населення.

Одним із напрямків асиміляції, розпочинаючи з кінця XVIII століття, була русифікація. На процес русифікації українців вплинув і процес розвитку освіти. Найчастіше викладання в навчальних закладах велося російською мовою. Міністерство народної освіти, що пропагувало політику русифікації, забороняло вивчати рідну мову, тим більше викладання рідною мовою [9, с. 140].

Хоча майже в кожному українському селі до 1917 року були церкви і у більшій частині з них існували церковно-приходські школи, церква жодної позитивної ролі у збереженні національної мови не відіграла. Служба і функціонування приходських шкіл здійснювалися російською мовою [11].

Разом з тим, у сільській місцевості, особливо в змішаних селах, йшов процес асиміляції українців молдавським населенням.

У кінці XIX – на початку XX століття в лівобережних землях Дністра майже завершився процес формування етнічного складу населення. Українці складають більшість населення (за даними перепису 1897 р. – 67,9 %). Для цієї достатньо великої групи, яка проживала на малій території, була характерна барвистість діалектних говірок. Тут були поширені як говірки корінного, автохтонного населення, що представляли південно-західну групу говірок (подільський говір), так і говірки переселенців, які привезли сюди селяни, вихідці із різних губерній Східної України.

Період після Жовтневої революції для Придністров'я був тісно пов'язаний з подіями в Росії та Україні, до складу якої воно входило.

У постанові 1920 р. «Про запровадження української мови в школи й радянські установи» було підкреслено, що «українська мова як мова більшості населення України та мова російська як загальна союзна мають в УСРР загальнодержавне значення і їх треба вчити в усіх навчально-виховних закладах Української Соціалістичної Радянської Республіки» [10, с. 75].

Декрет від 1 серпня 1923 р. затвердив новий курс партії в національній політиці, що дістав назву «українізації». Сьогодні, з відстані часу, цілком очевидно, що політика коренізації, яку ввели партійні вожді в 20-х роках, була тимчасовим заходом. Оглядаючи праці, що вивчають історичний досвід мовної політики в контексті

державотворчих процесів в Україні, а саме дисертаційне дослідження Оксани Данилевської «Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР», Ю. Прадіда «Мовна політика Центральної Ради», «Мовне питання в українських конституціях ХХ ст.», Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус», а також праці з історіографії Придністров'я, можна зробити припущення, що політика масової «українізації» не торкнулася Лівобережного Придністров'я, оскільки, по-перше, жоден із етносів не мав абсолютної переваги, і проведення цього заходу суперечило б «гнучкій національній політиці» більшовиків; по-друге, вже в 1924 році територія Придністров'я ввійшла до МАРСР у складі УРСР, де офіційними вважалися три мови – російська, українська, молдавська.

Мовна політика Молдавської АРСР забезпечувала право всіх громадян на використання рідної мови у всіх сферах спілкування. Це підтверджується Постановою про рівність мов всіх народів, що населяли МАРСР, і забезпечення кожному громадянину права на користування рідною мовою у всіх державних установах, на з'їздах, зборах, яка була прийнята I Всеукраїнським з'їздом Рад в квітні 1925 р. Постанова ЦВК і РНК МАРСР від 24 березня 1928 р. «Про забезпечення рівності мов і про сприяння розвитку молдавської культури» гарантувала громадянам республіки свободу вибору мови, право на освіту і звернення у всі державні і громадські інстанції й отримання відповіді рідною мовою. Офіційними ж мовами в республіці були визнані українська, молдавська та російська, якими велось діловодство, видавались офіційні документи [5, с. 163].

Така політика мала своє відображення в освітній, культурно-просвітницькій і політико-виховній діяльності. Майже в кожному селі, де компактно проживають українці, були відкриті школи з українською мовою навчання, функціонували лікнепи, лікпункти з ліквідації безграмотності дорослих, хати-читальні, сільбуди, бібліотеки, народні клуби тощо.

Джерелом розвитку української культури в МАРСР, а разом і української мови був і театр. В Балті (1924,1928), в Тирасполі (1940) виступав з гастрольями український театр ім. М. Заньковецької. Молдавський театр (1927 р.) мав у своєму репертуарі теж українські вистави, наприклад, історична драма Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» вважалась творчою удачею театру. У жовтні 1931 р. в Тирасполі було створено Державний український музично-драматичний театр [21, с. 56-66].

Провідне місце в розвитку українського слова належить і періодиці. В МАРСР поряд з російською і молдавською періодикою, виходить українська.

Таким чином, можемо констатувати, що в Молдавській АРСР були створені сприятливі умови для розвитку української мови, культури.

Однак національно-кадрова політика партії, що вилася в практику «коренізації», коли компетентність і професіоналізм підмінялися пріоритетом національності, а також теорія і практика «вирівнювання культурного і економічного рівня національних окраїн» призвели до того, що культурна революція в МАРСР, при збереженні в цілому принципу багатонаціональності, в основному своєму напрямку здійснювалася з орієнтацією на розвиток культури молдавського населення, яке отримало вже з 20-х років статус привілейованого стосовно отримання середньої спеціальної і вищої освіти, кадрового питання, професійної художньої творчості [6, с. 190].

У серпні 1940 р. в зв'язку з визволенням Бессарабії від румунської окупації і воз'єднанням з Радянським Союзом на території Бессарабії та МАРСР створюється Молдавська Радянська Соціалістична Республіка.

В період окупації МРСР румунсько-німецькими військами (1941-1944) проводиться жорстока політика румунізації населення, в планах якої була насильницька депортація і насильницька асиміляція практично всього населення [1; 6]. Незабаром на зміну крутій румунізації прийшла радянська політика, спрямована на зливання націй і народностей, нівеляцію їх національної самобутності, а також політика «коренізації».

Соціальні преференції титульного етносу, а в МРСР це молдавський, визначали напрямок і етнічних процесів. Понад 70 % батьків в російсько-молдавських і молдавсько-українських сім'ях зазвичай зберігали орієнтацію на російську мову і обирали для своїх дітей молдавську національну приналежність [1, с. 188].

Під впливом панівного стану російської мови в офіційній сфері й освіти все більша частина українців МРСР стала використовувати її не тільки в офіційно-ділових сферах і в освіті, але і в сімейному спілкуванні. Ці смуги національної нівеляції і, зрештою, асиміляції дали свої результати. З часом з'явилася етнічна пасивність, а може й фаталізм, які і змусили багатьох повірити в те, що їхньої нації як такої немає. Це яскраво ілюструють такі дані: в 1959 р. українську мову

вважали рідною 86,3 % українців МРСР, в 1970 р. – 79,4 %, в 1979 р. – 68,5 % [11].

Реформа освіти, проведена у 1958 р., ввела в законодавство положення про вільний вибір мови навчання і вільний вибір вивчення другої мови у російських школах, що закріпило панівне становище російської мови в системі шкільної освіти.

«Далекоглядність» радянської національної та освітянської політики призвела до того, що в 1962-1965 роках адміністративним, силовим методами була запроваджена русифікація Придністров'я, де в першу чергу постраждали українці. Із 86 українських шкіл не залишилось жодної. Зі шкільних програм була вилучена можливість вивчати свою рідну мову навіть факультативно. В цей же час перестають виходити й публікації українською мовою. Українську мову перестали офіційно використовувати навіть в тих місцях, де 100 % мешканців були етнічними українцями. [2].

Ситуація повинна була змінитися в період з 1966 до 1969 року, коли в МРСР почався процес звернення до національної мови навчання і розвитку національної культури в місцях компактного проживання українців, гагаузів, болгар. У відповідь на цю політичну ініціативу Молдавського республіканського керівництва жодної масової ініціативи з боку українського населення МРСР не надійшло [11].

Таким чином, в огляді розвитку української мови на території Придністров'я в його ретроспективі висвітлено як зовнішні аспекти побутування української мови в цьому регіоні, так і внутрішньомовні явища. Незважаючи на те, що український етнос в Придністровському регіоні протягом століть переважав, а за останнім радянським переписом 1989 р. та придністровським 2004 р. складає один із трьох найчисельніших, широкого вжитку, крім доби існування МАРСР, українська мова не набула. Ця проблема має кілька важливих аспектів – етнополітичний, етнокультурний, етнопсихологічний, суто громадянський, законодавчий – і стосується національно-культурного життя та розвою етномовної ситуації. Давні міжетнічні контакти українців та інших народностей, в основному росіян та молдован, що населяли Придністров'я, політика масової русифікації Царською Росією всіх етнічних груп краю, жорстокої румунізації окупаційного періоду в роки Великої Вітчизняної війни, політика «коренізації», за якої молдавська нація отримала статус привілейованої вже з 20-х років ХХ ст., а також русифікація радянської доби спричинили появу в

середовищі українців фактора домінації тенденцій їх поступальної асиміляції, що призвело до певного скорочення первинно займаних територій, мутацій лінгвістично-психологічного та культурно-побутового характеру.

1. Бабилунга Н. В. и др. Феномен Приднестровья. – Тирасполь: «РИО ПГУ», 2003. – 336 с.
2. Боднар В. Л. Роль, значення і проблеми відродження української культури в полікультурному просторі Придністров'я [Електронний ресурс] / В. Л. Боднар, В. В. Боднар // Збірник наукових праць НДІУ, том XV. – С. 500. – Режим доступу: nrius.org.ua/images/book/15.pdf
3. Бомешко Б. Г. Образование Молдавской АССР / Б. Г. Бомешко // Исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 14-24.
4. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За редакцією В. Наулка. – К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001. – С. 321-362.
5. Історія Придністровської Молдавської Республіки. В 2-х т. – Тирасполь, 2000. – Т. 1. – 589 с.
6. Історія Придністровської Молдавської Республіки. В 2-х т. – Тирасполь, 2000. – Т. 2 (Перша частина). – 416 с.
7. Кашлева М. Н. Музей истории ПГУ им. Т. Г. Шевченко (из опыта создания) / М. Н. Кашлева, В. А. Хохлов // Исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 116.
8. Кишлярук В. Происхождение названий населенных пунктов Приднестровья / В. Кишлярук // Исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 81-86.
9. Крачун Т. Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии / Т. Крачун. – Кишинев, Лумина, 1985. – 256 с.
10. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / Л. Т. Масенко. – К., 2005. – 391 с.
11. Нікітченко А. І. Лінгводидактичні умови навчання української мови в загальноосвітніх закладах Республіки Молдова / А. І. Нікітченко. – К., 2004.

12. Огієнко І. І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Електронний ресурс] / І. І. Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
13. Попченко О. П. Ретроспектива розвитку української мови в Придністров'ї до 20-х років ХХ століття / О. П. Попченко // Актуальні проблеми викладання української мови та літератури в організаціях просвіти ПМР : матеріали республіканської науково-практичної конференції. – Тирасполь:ДОЗ «ПДІРО», 2009. – С. 41-52.
14. Попченко О. П. Мовна ситуація в Придністров'ї (на прикладі функціонування української мови) / О. П. Попченко // Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции «Михаило-Архангельского чтения». – Рыбница, 2011. – С.169-174.
15. Попченко О. П. Українська мова в Придністров'ї в часи створення Молдавської АРСР (1924-1940) / О. П. Попченко // Сборник материалов IV Международной научно-просветительской конференции «Рыбница православная». – Рыбница, 2009. – С. 252-255.
16. Попченко О. П. Придністров'я в складі Молдавської РСР: занепад української мови / О. П. Попченко // Сборник материалов V Международной научно-практической конференции «Михаило-Архангельского чтения». – Рыбница, 2010. – С. 66-69.
17. Русанівський В. Історія української літературної мови / В. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
18. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – Тернопіль : Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1996. – 178 с.
19. Скворцова А. Народ Приднестровья – собственная идентичность? / А. Скворцова // Исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 61.
20. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
21. Феч О. Становление и развитие театрального искусства / О. Феч // Исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 56-66.